

Igazolás

Jelen irattal igazoljuk, hogy az egyesületünk által megjelentetett **Keresztény Szó** Katolikus Kulturális Folyóirat **Tamási Zsolt: A forradalom és a szabadságharc mellett vagy ellen? Erdélyi katolikus rítusok állásfoglalása és a papság hatása a forradalmi eseményekre 1848-ban** című tanulmányát közlésre elfogadta és folyóiratunk két részletben, a soron következő, 2020 szeptemberi és októberi lapszámában megjelenteti.

Jelen iratot a kutató ösztöndíjprogramon belüli tevékenységének igazolására állítottuk ki.

Kolozsvár, 2020. szeptember 24.

Szőcs Csaba
Verbum KKE igazgatója

Tamási Zsolt:

A forradalom és a szabadságharc mellett vagy ellen? Erdélyi katolikus rítusok állásfoglalása és a papság hatása a forradalmi eseményekre 1848-ban¹

Az erdélyi katolicizmus a 19. század közepén, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt három rítusban volt jelen Erdélyben. A római katolikus egyház mellett ott találjuk a számbelileg is jelentős görög-katolikus egyházat, illetve az örmény katolikusságot. A forradalmi események során általánosítva azt mondhatjuk, hogy az örmény-katolikus örmény-magyarok és a római-katolikus magyarok a forradalom támogatói, míg a görög-katolikus románság az ellenforradalom szolgálatába sodródott. A magyar forradalom és szabadságharc mellett, vagy az azzal szembeni állásfoglalás, s ennek megfelelően a papságnak a hívek felé is képviselt álláspontja alapvetően határozta meg az ezekhez a rítusokhoz tartozó lakosság részvételét a forradalmi, katonai eseményekben. Az állásfoglalás esetében a korszakot meghatározó új nemzeti identitás kialakulása, ennek felvállalása alapvetően határozta meg a magatartásformák kialakulását. Ezért is igyekszünk röviden megvizsgálni, hogy a katolikus rítusok hogyan és miért határozták meg a követők identitását, a nemzeti ébredésben miért erősödhet a katolicizmus által a magyarok és a románok nemzeti öntudata, illetve, hogy miért járul hozzá ugyanez a tényező az örmények asszimilációjának felgyorsulásához, ezzel párhuzamosan arra is utalva, hogy ezek a változások mennyiben fokozhatták a papság kezdeményező szerepét a lelkesítési tevékenységben.

A három rítus esetében egymástól eltérő, sajátos szempontok kerültek előtérbe 1848-ban. A római katolikus számára a pozsonyi törvénykezés egyházügyi cikkelyeinek az Unióval Erdélyben is érvénybe lépő rendelkezései miatt elsődlegessé vált a belső autonómia erősítése, az állami beavatkozás limitálása, így fokozottan kapcsolódtak be az egyházi belső reformok kidolgozásába, a meghirdetett nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei zsinat munkálataiba. A román nemzettudat feletti kontroll erősítése miatt az erdélyi ortodox és görög katolikus egyház esetében is tetten érhető, hogy mindkét felekezet vezetői felmérték, hogy elsőbbséget az fog tudni szerezni, aki elsőként hozza létre az önálló érsekséget. Ebben a folyamatban az ortodoxok a karlóczai szerb érsekség, a görög-katolikusok az esztergomi érseki szék alól kikerülve igyekeztek a saját, román főegyházmegyéjüket létrehozni. Az örmények a korábban elkezdődő asszimilációs folyamatot felgyorsítva igyekeztek a rítusbeli latinizálódás és a nemzeti identitás terén a magyarosodás lehetőségeivel élni, így egyszerre erősítik kapcsolatukat a római rítussal, s egyben a forradalmi magyar kormánnyal is.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a három rítus közül a leginkább a görög és az örmény rítus számított a forradalmi kormány segítségére, a római rítus autonómia törekvése látszólag a liberális magyar kormány terveivel szembe ment. Végül viszont a római és az örmény rítusú papság lesz az, amely elkötelezi magát a szabadságharc támogatása mellett, a görög katolikusok egyre inkább nemzeti érdekeik veszélyeztetőjeként tekintenek a magyar kormányra. Ebben az esetben az is megfigyelhető, hogy a magyarországi görög katolikus egyházmegyéek többnyire a magyar forradalom támogatói voltak, Erdélyben viszont a magyar kormánnyal együttműködő megyéspüspök, Lemény János félreállítása miatt a császárhűség vált dominánssá.

A rítusokon belüli elmozdulásokat a világi kormányzat is a maga részéről jól érzékelte. A görög katolikusok érsekséget kérő terve a kiéleződő nemzeti konfliktusban az egyházi (magyar és világegyházi) vezetés mellett a forradalmi kormány érdeklődésére is számot tarthatott, miközben az osztrák ellenforradalmi terv igyekezett az örmény katolikusok asszimilálódását megállítani, s visszaállítani az örmény katolikus püspökséget. A görög katolikusok és az örmény katolikusok esetében egyaránt meghatározó szerepet töltött be Róma

¹ Készült a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával.

szándéka. Az uniós, keleti rítusú katolikusok egyházi önrendelkezésének erősítése jelzésértékű lehetett nem csak az erdélyi ortodoxok, hanem a keleti ortodoxia felé is: Róma támogatja a saját rítusát megőrző, de Rómával egyesült közösségek szerves fejlődését. Ezért Róma elutasítja ezeknek a rítusoknak a latinizálását, asszimilálódását, s ebben Bécs partnere volt a pápaságnak. A magyar kormány viszont üdvözölte az önkéntes asszimilációt, amely az örményeknek jelentkezett, miközben a románok felé azáltal tudott nyitni, hogy egyházi nagyobb önrendelkezésüket támogatni próbálta. Ugyanakkor a latin rítus esetében kezdetben a megyépüspökök együttműködését sikerült biztosítani, majd a püspököknek a gyulafehérvári ostromzár miatti elszigeteltsége körülményei között közvetlen kapcsolatot épített ki a forradalmat támogató esperesekkel, klerikusokkal.

Az erdélyi római katolikus egyházmegyén belül a forradalmi változás nagy belső mozgást indít meg, amely elsősorban az egyházon belül jelentkező erőteljes reformmozgalomban, a későbbiekben a forradalmi kormány támogatásában és a szabadságharc eseményeiben való szerepbetöltésben konkretizálódik. 1848 tavaszán az espereskerületek papsága hosszas jegyzőkönyvekben részletezi javaslatait, megfogalmazva észrevételeit a püspöki kar által tárgyalásra javasolt zsinati pontok kapcsán és a saját, lelkipásztori tapasztalatain alapuló kérdésekben is. A javaslatok összegzése után a kolozsvári egyházmegyei zsinaton, illetve az azt megelőző vegyes Státusgyűlésen elvi és jogerős döntéseket fogalmaznak meg, amelyek közül az ezeken a fórumon szabályozható kérdésekben a püspök a későbbiekben a gyakorlatba is alkalmazza a határozatokat. A forradalmi események hatására az erdélyi római katolikus klérus nemzeti érzelmeinek ad hangot már a forradalom kezdetén, amikor a kokárda mintájára a Székelyföldön nemzeti színű kollárét visel.² A püspöki utasításoknak megfelelően jó papként és jó polgárként a forradalmi kormányt támogatva eleinte nyílt antidinasztikus propagandát nem fejt ki, viszont amikor az őszi ellenforradalmi események kezdetüket veszik, a szabadságharc szolgálatába állnak. Nemzetörként, honvédként, tábori lelkészként, vagy csak a szószékről, de mindenképp a törvényesen elnyert szabadság támogatóivá vált a római katolikus klérus nagy része. A császári hatalommal bekövetkezett 1848 októberi nyílt szakítást követő, szabadságharcot támogató magatartásukat lemérhetjük abból, hogy mennyien lettek a megtorlás áldozataivá a forradalom és a szabadságharc leverése után. Ez a magatartás ebben a formában az örmény katolikus klérust ugyanúgy jellemezte, eltérően a görög katolikus klérussal szemben.

A helyzet azért is sajátos, mert úgy a görög, mint az örmény rítus Bécs támogatásával, nagyjából egy időben, azonos okok miatt, s szinte azonos forgatókönyv szerint alakult meg Erdélyben, viszont a 18. században, s sokkal hangsúlyosabban a 19. század során mégis más utat járnak be. Ezt a másságot két területen keresztül próbáljuk meg érzékeltetni: az egyik az egyházi jogállás (önálló püspökség léte, illetve Róma és a magyar római katolikus felsőklérus hozzáállása), a másik pedig a társadalmi helyzethez is kötődő nemzettudat alakulása.

Amikor 1699-ben a Habsburg monarchia bekebelezte Erdélyt, megerősítette azt a rendet, azokat a társadalmi kiváltságokat és kirekesztéseket, melyek gyökerei a 15. századba nyúltak vissza. A három rend és a négy bevett vallás rendszerében a román és örmény közösség és azok ortodox egyháza a kirekesztettség állapotában volt. A felvilágosodás filozófiájának hatása és a Habsburgok felvilágosult abszolutizmusa azonban módosította a nemzeti közösségek közötti erőviszonyokat. Az uralomváltás 1686 és 1699 közötti időszakában, a törökellenes háború során Erdély helyzete gyökeresen megváltozott. 1690-91-ben a Habsburg császár, I. Lipót híres okiratával, a Diploma Leopoldinummal szabályozta Erdély közjogi viszonyait. A Diploma Leopoldinumot 1691-ben a rendek is elfogadták, s ez másfél évszázadra az osztrák

² OSZK Mikrofilmtár FM 3999: Szentkatolnai Bakk Endre: *Az erdélyi r[ómai] kath[olikus] világi és szerzetespapság az 1848-49-iki szabadságharc alatt*. In: Történelmi Lapok. 1902. augusztus 19 – 1903. január 9. 43.

császári dinasztiához kötötte Erdélyt. A katolikus térnyerés legfontosabb dokumentumai azok az uralkodói oklevelek, diplomák formájában kiadott iratok voltak, amelyeket a kortársak külön-külön is Diploma Leopoldinumként emlegettek. Közkeletű elnevezéseiken ezek a következők voltak: az 1693. április 9-i vallásügyi pótdiploma; az 1693. május 14-i Alvincziana Resolutio (Alvinczi-féle döntés);³ az 1699. február 16-i első uniós diploma; az 1699. szeptember 5-i katolikus pótdiploma⁴ és az 1701. március 19-i második uniós diploma.

Ebben a korszakban az erdélyi római katolikus egyház igyekszik a kálvinizmus térnyerését lassítani, híveket szerezni. Erre a legjobb lehetőség az volt, hogy asszimiláljon más erdélyi nemzeteket. A két lehetséges célpont a románok és az örmények voltak. A vallási egyesülés fejében az egyházi vezetőknek gazdasági, társadalmi és politikai előnyöket ígértek. A görög katolikusok esetében az unió lehetővé tette az erdélyi románságnak a nemzeti emancipációt, Bécs támogatásával. A nemzettudat fejlődése hosszú utat járt be 1848-ig. A görög katolikus egyház létrejötté a nép vallási gondolkodását nem érintette túl erősen, hiszen az egyesülés előkészítése során a jezsuiták elsősorban a klerikusok megnyerésén fáradoztak, akik majd a maguk során a szélesebb néptömeget voltak hivatva az egyesülés eszméjének előnyeiről meggyőzni. E klerikus elit lehetőséget kapott felsőbb szintű tanulmányok végzésére, amely során a nemzeti fejlődés „laikus dogmáját” fogalmazzák meg. Ugyanis a 18. századi román falvakban a nemzeti tudat csak vallásos tudat volt. A veszélyérzetet csak a rituális változások tudták felébreszteni a falu közösségében. Természetesen nem teológiai elvekről van itt szó, hanem a hagyományokhoz való ragaszkodásról, a vallásosság külső formáihoz, rítusokhoz való ragaszkodásról.⁵ A görög katolikus klérusnak sikerült ötvözni a vallási és etnikai tudatot, kiemelve, hogy Erdélyben igazán román nemzeti intézmény csak a Rómával egyesült görög katolikus egyház. Ugyanis itt a románság önmagában már különálló entitást jelent, amely különálló etnikailag Erdély más népeivel szemben, s ugyanakkor különálló vallásilag is az ortodox szomszédaitól. Így nézve az egyház és vallás kategorikusan alárendelődik a nemzetiségi nacionalizmusnak. Vallás és nemzet egységéről beszélve Petru Maior elsősorban azt emeli ki, hogy eltérően az oroszoktól, szerbekről, görögöktől, a románoknál a liturgia *anyanyelvű*.⁶ Az eszmei vezetők úgy látják, az egyház a román nép megmaradásának mentsvára,⁷ de ugyanakkor azt is nagyon jól érzékelik, hogy a papokból és általában az egyházból hiányzik a nemzeti célért való tevés kifejezett akarása. Egyelőre valóban nagyon ambivalens módon jelentkezik az egyház és nemzet kapcsolatának értelmezése. Az egyház és nemzet közt szinte egyidejűleg tesznek is meg nem is különbséget. Simion Bărnuțiu például elítéli azt, aki azt állítaná, hogy egy a nemzet és egy egészen más dolog a vallás,⁸ ugyanakkor azonban azt is igyekszik sugallni, hogy mindenki román marad, még az is, aki más felekezetbe lép be.⁹

³ Az Alvincziana Resolutio elrendelte Kolozsvárott a piactéri unitárius templom átadását a katolikusoknak (ami azonban csak 1716-ban valósult meg), a jezsuita rend kérdésében pedig kimondta, hogy a katolikus ifjúságot megfelelő személyek tanítsák. Katolikus püspök kinevezésére csak 1696-ban került sor, sőt katolikus püspök hivatalát csak 1716-ban tudta Erdélyben elfoglalni.

⁴ Az 1699-es katolikus pótdiploma eltörölte a római katolikusok vallásegyenlősége ellen hozott törvényeket, statútumokat, szokásokat. Ennek a rendelkezésnek csak az volt a problémája, hogy nem határozta meg, melyek ezek. A rendelkezés becikkelyezése is csak jóval később, az 1744-es országgyűlésen történt meg. A fenti dokumentum ezen túl kimondta, hogy a római katolikusok a többi vallásfelekezettel (különösen a reformátusokkal) azonos kiváltságokkal rendelkeznek. Ezt azonban nehéz volt a gyakorlatban megvalósítani, hiszen például a kiváltságok közé tartoztak a tizedadományok is.

⁵ Mitu Sorin: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Bukarest 1997. 358–360.

⁶ Mitu 1997. 362.

⁷ Bărnuțiu George: *Românii și maghiarismul*. In: Foaie pentru minte, inimă și literatură. Brassó 1842. V. nr. 9. 68–69.

⁸ Bărnuțiu Simion: *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului a Prologus galeatus*. In: Foaie pentru minte, inimă și literatură. Brassó 1848. VI. nr. 4–5.

⁹ Mitu 1997. 365.

Ugyanez az ambivalencia jelentkezik akkor is, amikor a nemzet történelme iránti érdeklődés kérdését nézzük meg. Az ortodoxokat nem is érdekelte a történelem, a múlt. Ennek ugyanis az örök üdvösség szempontjából nem volt, s nem is lehetett jelentősége. A görög katolikusok, pontosabban az Erdélyi Triász, a felvilágosodás jegyében nagyon keményen dolgoznak a nemzeti tudat erősítésén. Folyamatosan hangoztatva a Rómával való unió fontosságát, kiemelik a románság római eredetét, ami mindeddig közömbös volt a románok számára. Ilyen formában a történelmi jog hangoztatását kezdik el, a kontinuitás elve alapján. Mindez az új román nemzetkép kialakításához vezetett, elsősorban herderi mintát követve.¹⁰ Az egyéni jogok helyett a nemzeti közösségi jogok biztosítására törekednek már az eszmei vezetők, s ez alapozza meg ideológiailag ellenreakciójukat a magyar liberalizmussal szemben.¹¹ Az átmenethez nagymértékben hozzájárult, hogy a laikus értelmiség átvette az egyházi értelmiség helyét, s diskurzusában a hátrányos helyzetben levő társadalmi rétegeket is beemelte.¹² Amikor 1848-ban érzékelték, hogy a régi rend összedőlt, az egyéni jogok mellett a képviselői intézményekben látják a politikai autonómia lehetőségét.¹³ A rendiség korában is a politikai jogokért harcoltak, akkor azonban e jogokkal csak, mint elismert negyedik rend élhettek volna. A forradalmi polgári átalakulás után a politikai jogok gyakorlásához már nem lett volna szükség a rendiségre. A forradalom az áhított politikai jogok gyakorlásának lehetőséget hozta meg mindenkinek, így a románságnak is.¹⁴ Mivel azonban nem kerül sor a teljes társadalmi átalakulásra, ez még inkább megalapozhatta a románság igényét, hogy negyedik nemzetként ismerjék el őket Erdélyben. A magyarok hajlandóak lettek volna kulturális, egyházi autonómia megadására, de arra nem, hogy külön nemzetként ismerjék el a románokat. A külön nemzet alatt a magyarok külön kormányt és autonómiát értettek, vagyis a nemzetet politikailag értelmezték.¹⁵ A nemzetiségek viszont a nemzet kifejezést kultúr-nemzetként értették.¹⁶ A magyarok nem tudták a nemzetállam kereteibe a nemzetiségek kollektív egyéniségét megnyugtatóan beilleszteni, a románok viszont rendi gyökerű nemzetfogalmuknak a polgári állameszmével való egyeztetésre nem találtak utat.¹⁷ A márciusi fiatalok a nemzetiségi jogok szélesítésében a polgári átalakulás veszélyeztetését látták, így ők se támogatták.¹⁸ A magyar politikusok azt hitték, a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik, ha az elnyomott nemzetiségi tömegek megkapják a polgári szabadságjogokat.¹⁹ A nemzetiségeket befogadó elméletnek megfelelően ugyanis arra alapoztak, hogy az egyenlő jogok révén egy természetes asszimilálódásra fog majd sor kerülni.²⁰ A liberális politikusokat még csak nem is foglalkoztatta a gondolat, hogy a nem magyarokat külön nemzetiségi jogokkal kellene felruházni (a 48-as törvények az egyenlőség jogi alapját teremtették meg a nemzetiségek számára is). Ugyanakkor a román nemzeti mozgalmon belül is megfigyelhető egy polarizálódás. A népi nacionalizmus konzerválni akarja értékeit, ezért defenzív jellegű. Az értelmiség nacionalizmusa azonban már ennél jóval tovább ment, politikai kérdéssé tették

¹⁰ Köpeczi Béla: *Nemzetképzés és a XIX századi román irodalom magyarságképe*. Bp. 1995. 14, 23.

¹¹ Hitchins Keith: *România 1774-1866*. Bukarest 1998. 274.

¹² Grancea Mihaela – Sonoc Alexandru: *Considerații cu privire la procesul de formarea identității naționale*. In: Bocșan Nicolae – Mitu Sorin – Nicoara Toader: *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*. II. Kolozsvár 1998. 9.

¹³ Hitchins 1998. 307.

¹⁴ Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Bp. 1983. 33.

¹⁵ Grancea – Sonoc 1998. 9.

¹⁶ Ilyen szempontból hasonló a román és az örmény nemzetfogalom is.

¹⁷ Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Bp. 1989. 232.

¹⁸ Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Debrecen 1980. 31-32.

¹⁹ Katona Tamás: *Nemzeti összeütközések 1848-49-ben*. In: Erdély a történelemben. Szerk. Bárdi Nándor. Csíkszereda 1998. 148.

²⁰ Arató 1983. 129.

a nemzeti kérdést.²¹ A szabadságharc első vívmányai után a román értelmiség hajlandó lett volna követni a magyar radikális forradalmárok jelszavait, beleértve Erdély unióját is Magyarországgal. A számukra addig csak remélt vívmányok megszülettek. Felszabadult a jobbágyság, s a román nép többségének ezzel máris ütött a szabadság órája. A románok politikai jogai is elismerést nyertek, egyenlő polgároknak számíthattak. Simion Bărnuțiu kivételével a márciusi román állásfoglalás, még ha feltételekkel is, de elfogadta az uniót. Egyetlen kikötés csak az volt a részükről, hogy elismerést nyerjen minden szinten a románságnak, mint nemzetnek a joga.²²

A nemzeti ébredés jegyében nagyobb önállóságra törekedtek egyházi vonalon is a görög katolikus románok, akik a román nemzeti mozgalom további irányítását is igyekeztek ezáltal biztosítani a maguk számára. Ilyen szempontból jelentős az az 1848-ban megfogalmazott terv, mely szerint kérték az erdélyi/fogarasi görög katolikus érsekség felállítását. A terv kulcsfontosságú volt azért is, mert az erdélyi görög katolikus románság egyházi önrendelkezésének ilyen formájú bővítése nem csak az erdélyi ortodox románság, hanem a keleti ortodoxia számára is jelzésértékű. A görög katolikus egyházi vezetőség, az esztergomi prímási és a Vallás és Közoktatási Minisztérium közti levélváltások sora egyaránt tanúsítja, hogy ennek jelentőségét minden döntéshozásra jogosított fórumon felmérték. Ugyanakkor a korabeli viszonyokat ismerő, s hatásukat mérlegelő felelős klerikusok is belátták, hogy a nemzetiségi ébredés korában a kérdés rendezése egyaránt fontos a magyar forradalmi kormány, a magyar római katolikus egyház és az erdélyi lakosok számára is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy maga Hám János kinevezett esztergomi érsek és magyar hercegprímás miközben a pápai megerősítés hiányában ilyen jellegű joghatóságát a forradalom ideje alatt ugyan nem gyakorolta, de a görög katolikus érsekség kérdésében napirenden volt. Az esztergomi érseki levéltár forradalmi korabeli dokumentumainak jelentős része éppen ezzel a kérdéskörrel kapcsolatos. A kérdés napirendre kerülése Erdélynek Magyarországgal történő uniójával kapcsolatosan a limitróf zónában található egyházmegyei területi átrendeződésekhez köthető. A pozsonyi törvényekben megjelenő Zaránd vármegye visszakapcsolása, még Erdély úniója előtt a görög katolikusok számára egyházkormányzati gondot s egyben a nemzeti törekvéseket is támogató lehetőséget jelentette. Erdélyi Vazul váradi görög katolikus püspöknek a Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz írt beadványában²³ azt fejtegeti, hogy a Zaránd megyei plébániáknak létre kellene hozzanak Nagybánya központtal egy új püspökséget, amelyhez csatolni lehetne a munkácsi püspökség „oláh ajkúak” plébániáit. Ezek a munkácsi románok úgyis már 1802-ben kértek oláh püspököt. *„És hogy valamint a Nagy Bányai Püspökség fel állítassék úgy a Fogarasi Püspöki Szék Érseki fensöbségre emeltessék,”²⁴ a hazának szintúgy mint az egyháznak érdekei annyira sürgetik, hogy ezt pillanatig sem lehet halasztani; mert arról van szó, hogy három millió Román ajkú népet szorosabb kaptsolással hozzánk kössük e, vagy azt elbocsássuk? A Szabadságnak felderült nagy napja Hazánkba a különféle Nemzetiségeket életre riasztotta. Nemzetiségi egyesülés eszméi forognak, fel fogva minden ajkú nép, hogy egyesülnie kell, hogy létezni meg ne szűnjön, és a Román népnek egyesülése meg fog történni, tsak az a*

²¹ Bocșan Nicolae: *Legalism și revoluție în evenimintele din 1848-1849 la români din Transilvania*. In. Revista istorică. Tomul 5. nr. 5-6. (május-június), Bukarest 1994. 434.

²² Durandin Catherine: *Istoria Românilor*. Iași, 1998. 97.

²³ Esztergomi prímási levéltár. Fond 1309 – Hám János prímás 1848-49. (EPL) File 117. /MOL, 795 mikrofilm. Esztergomi prímási levéltár. Hám János kinevezett prímás egyházkormányzati iratai. 640. Másolat. Erdélyi Vazul váradi görög katolikus püspök beadványa a Vallás és Közoktatási miniszterhez. *Kelt Nagyváradon, 1848. augusztus 13.*

²⁴ Egy korábbi beadványban a munkácsi görög katolikus egyházmegye kérte, hogy a magyarországi és a kapcsolt részekben létező görög katolikus egyházmegyék részére érsekséget hozzanak létre, *„s ezen előnyre a munkácsi püspöki megye emeltessék.”* – MOL, 795 mikrofilm, 4094/1848: A munkácsi görög katolikus egyházmegye beadványa a Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz, 1848. július 13.

kérdés, hogyan? A Római széktől elszakadás által? És akkor az orientális népek nagy családjához fog tartozni azokkal érdekében egyesülhetni, melyek a magyar és többi nyugati civilisált népek érdekeivel ellentétben állanak; vagy pedig a Római Székkeli egyesülés által, és így a Román és Magyar két hű Testvéreknek frígyes öszve tartásában egymásnak fönnmaradása biztosítására? E kettő közt most és jókor válasszon a magyar kormány, és ha ez utóbbit találja üdvösebbnek, sőt egyedül üdvösnek, ne késedelmezzen azt tenni élelmezzen azt tenni a mi célhoz vezet, akkor mikor még valamit meg menteni lehet; haladék nélkül tehát a Románoknak görög Katolikus Metropolita Nagy Bányai és még Lugosi Bánáti Püspök is eszközöltessék, mert igaza van Leményi János Püspök Úrnak midőn a Ministeriumnak fölterjesztett nyilatkozatában azt mondja: Hogy ez a Hazára nézve üdvös hatással lesz, tsak így remélhetvén a magyarokkali egyes erőt biztosan elérhetni, valamint ellenben, ha nem egyesülteknek a Karloviczitól elválva Metropolita az előtt adatnék mielőtt az egyesültek kezdettől fogva el vesztett Metropolitai főnökség vissza nyerésével meg vigasztaltatnának képtelen káros, sőt gyászos következéseket vonhatna maga után. Hogy a Fogarasi Püspöki Szék Érseki hatóságra fölemeltessék erre tsak az szükséges, hogy a Magyar országi Püspöki Kar, mely folyó Évi September 24-én Esztergomba zsinatra öszve gyülekezend a Ministerium által is föl híva az eránt folyamodással járuljon a Római Apostoli Szent Széknél közben vetésével. A Nagy Bányai és Lugosi újonnan fel állítandó Püspökségek canonisatioja pedig ugyan azon módon a Római Szent Széktől csak úgy kérhető, hogy ha először a Fogarasi és Munkácsi Püspökök azon Plebániákról, melyek részére állíttatna föl a Nagy Bányai Püspökség, le mondanának, és ezen le mondasokat ünnepélyesen be mutatják; részemről a Bánáti Parochiákról, hogy a Lugosi Püspökség föl állíttassék, szívesen le mondok.”

A beadványok hatására Eötvös József kérni is fogja Hám Jánostól, hogy a kérdést érdemben tárgyalják a tervezett nemzeti zsinaton. Levelében²⁵ a következőket írja: „Annak, hogy a vallás oktatás melyben minden alkotmány a rendnek egyik legfőbb biztosítékát találja a román ajkú katolikus honpolgárok között mentől czélszerűbben rendeztessék el nem csak a katolikus egyháznak magának a magyar alkotmány s nemzetiségek érdekében szükséges immár beállván szíves méltánylattal vettem a Munkácsi görög szentszék, úgy a N[agy] Váradi és Fogarasi g[örög] e[gyesült] püspökök által hozzám intézett s az első által ugyan Munkácson, de a két utóbbi által helyesebben Balásfalván leendő görög katolikus érsekség, úgy N[agy] Bányán egy új szinte görög katolikus püspökség felállítását szorgalmazó három rendű felterjesztményeket – s valamint részemről eme felállíttatni szorgalmazott egyházi méltóságok alapítását az összes álladalomra nézve egyedül üdvös eredményeknek itélvén e három rendű felterjesztvényben előhozott alapos indokokkal igen is méltánylani tudom.” A görög katolikus egyház önállóságának erősítésére az elmaradt nemzeti zsinat miatt nem kerülhetett sor, ami az erdélyi román görög katolikusok²⁶ esetében az ellenforradalom szolgálatába való sodródásban játszott szerepet. Az elmaradt nemzeti zsinaton érdemben tehát a görög-katolikus kérdést sem tárgyalni, sem megoldani nem lehetett. A nemzeti zsinat tervezett tárgyalási pontjai közt eredetileg a kérdés nem is szerepelt. Mégsem állítható, hogy annak keretében erre a kérdésre is nem tértek volna ki.

Leményi János görög katolikus püspöknek a magyar forradalmi kormánnyal való együttműködését sem az általa félreállított balászfalvi görög katolikus fiatal vezetők, sem Bécs nem nézte jó szemmel. Leményi Jánost, amiért 1848–1849-ben a magyar ügy mellé állt,

²⁵ EPL. File 151. / MOL 795. mikrofilm. Esztergomi prímási levéltár. Hám János kinevezett prímás egyházkormányzati iratai. 4094/843. iktató: Vallás és Közoktatási Miniszter levele Hám Jánoshoz, Pest, 1848. augusztus 28.

²⁶ Nem minden görög katolikus közösség esetében volt ez így. Releváns ellenpélda a munkácsi görög katolikus egyházmegye, amelynek püspöke elkötelezett szabadságharc-párti volt. Popovics Bazil egyházmegyei püspök a szabadságharc leverése után felfüggesztésre került, egyházmegyéje exponáltan hazafias magatartást tanúsított 1848–49-ben. Vö. Bendász István: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*, Ungvár 1997.

utólag az osztrák haderők erdélyi főparancsnoka, Puchner Antal letartóztatta, hivatalától, javadalmától megfosztotta, a püspökség vagyonát pedig bírói zár alá vétette. Ez ellen a legelemibb jogsértés ellen a bécsi nuncius, Michele Viale-Prela a pápa nevében is tiltakozott, de Leményit már 1849. október 21-én húszévi várfogságra ítélték. Kikényszerített lemondása után 1859-ig a bécsi ferences kolostorban élt. A görög katolikusok vezetése az 1848 május balázsfalvi gyűlésen átment az egyébként görög katolikus Simion Bărnuțiu kezébe, aki a hagyományos elképzelés híve volt: a magyar urakkal szemben Bécsben kell a támogatást keresni.²⁷ Tehát magatartása császárpárti és unióellenes.²⁸ Nem látott semmi összefüggést az egyenlőség, szabadság elnyerése és az unió közt.²⁹ Egy rendkívüli képességekkel megáldott ember volt, hiszen magyarellenességét sikerült elsőprő erővel bevennie a román köztudatba.³⁰ Fellépése tartalmi és érzelmi töltetében az eddigi megnyilatkozásokkal szöges ellentétben volt.³¹ A híres 1848 májusi balázsfalvi beszéde során a román forradalmárokat a saját pártjára állította, s támogatója lett Andrei Șaguna ortodox egyházfő is. Bărnuțiu meggyőzte a májusi balázsfalvi gyűlés résztvevőit, hogy hűségesküt tegyenek a császárnak. Az eskütevés miatt a magyarok azt hitték, hogy a mozgalmat Bécs szervezte meg. Bécs azonban csak felhasználta a mozgalmat. Ahogy a magyarok se, úgy Bécs se tudta volna így mozgósítani a román parasztságot, kiket mindenképpen befolyásolt a *jó császár illúziója*.³² Az állásfoglalás következtében viszont a görög-katolikus rítus klerikusai a császárhűség jegyében folytattk mozgosító tevékenységüket, párhuzamosan a román nemzeti eszme erősítését egyre inkább sikerült az ortodox püspökök monopóliuma alá vonni.

Az örmény rítus esetében a görög katolikusokéhoz képest egy teljesen más irányú változás azonosítható be a forradalom kitörése előtt. Az erdélyi örmények ősei Moldvába még nem egyesült örmények voltak. Erdélybe jövetelükkor mint idegeneket ilyen szempontból korlátok akadályozták a szabad fejlődésben. Az örmény városok alapításának a lehetősége a vallási unió feltétele volt. 1684-ben a római *Propaganda Fide* missziós kongregáció ifjú végzettje, Oxendiusz Verziurescu (1687-1714) érkezett Erdélybe, s sikerült neki az örményeket a katolikus egyházal egyesíteni. Botosani-ban született örmény volt, aki ismerte a katolikus és az örmény rítust is. Munkájának eredménye, hogy Minász püspököt,³³ is sikerült meggyőznie az unió előnyeiről, aki 1686-ban Hunanian Vártán lebergi örmény katolikus érsek és Pallavicini kardinális és lengyel érsek előtt letette a hitvallást.³⁴ Az erdélyi örmények katolizálásának folytatására a pápa utasítására Hunanian Vártán 1687-ben kinevezi vikáriusnak és püspöki kormányzónak Oxendiuszt.³⁵ A kinevezési levél Oxendiuszt mint plébánost, s nem mint hittérítő papot említi. 1690-ben jelenti, hogy 30.000 örmény katolizált. Ezért VII. Sándor pápa 1690. október 3-án az erdélyi örmények vikáriusává és kormányzójává nevezi ki. 1691-ben XII. Ince pápa megerősíti apostoli általános vikáriusi

²⁷ *Minket Bécs nevelt. Budapest sohasem vonzott. 1693-tól mi Bécsből nyertünk minden biztatást ... Véréinkbe ment át az imperat, a császár fogalma, akihez a földesurak önkénye ellen gyakran panaszkodtunk.* – Moldován Gergely: *A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények*, I. köt. Nagybecskerek 1895. 174.

²⁸ Spira 1980, 47–48.

²⁹ Hitchins 1998, 312.

³⁰ Tamási Zsolt: *A mestermű. Simion Bărnuțiu manipulációja Balázsfalván*, 1848. Május 14-én. In: Keresztény Szó, XI. évf. 9. szám, 2000. szeptember, 20.

³¹ Csetri Elek, *Az erdélyi unió és végrehajtásának problémái az országgyűlés előtt*, In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*, Bp. 1998, 286.

³² Kosáry Domokos: *Magyarország é a nemzetközi politika 1848-1849-ben*, Bp. 1999. 152.

³³ Az Erdélybe érkező még nem egyesült örmények püspöke volt 1649-től, de halála évében katolizált.

³⁴ Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab[ad] kir[ályi] város monográfiája. 1700-1900. I. Szamosújvár 1901.* 297.

³⁵ Gregorio Petrowicz: *La chiesa armenia in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza. 1686-1954.* Róma 1988. 79.

tisztségében, s ez év július 30-án Hunanian Vártán lemergi érsek Cantelmus bíboros jelenlétében erdélyi örmény katolikus püspököknek szentelte fel.³⁶

Ezt követően Oxendius kezdeményezi a megígért anyagi és más természetű előnyök megszerzését is az örményeknek, elsősorban a városalapítás terén. A törökökkel szembeni harcban fogságba esett. Három éves konstantinápolyi rabsága alatt az erdélyi katolikus örmények a tapasztalt anyagi előnyök elmaradása, sőt az adók növekedése miatt is kezdtek visszaállni az ősi vallásra (Gyergyó, Szépvíz, Ebesfalva), de a püspök kiszabadulása gátat vetett ennek a folyamatnak. Ez a disunitus kísérlet legerőteljesebben Gyergyószentmiklóson jelentkezett. A hazatérő Oxendius Bécs segítségét kérte, akik viszont, mint sajátos erdélyi problémát, a helyi hatóságokkal igyekeznek ezt lerendeztetni. Oxendius 1692-ben a kolozsvári országgyűlés határozata szerint, ha bizonyítna tudta, hogy a disunitusok 1689 előtt unitusok voltak, akkor visszakaphatta joghatóságát. Ez meg is történt.

Alapvetően fontos kiemelni, hogy a disunitus probléma 1689-1701 közt egybeesett a görög katolikus egyház kialakításával, ami egyben az erdélyi római katolikusok számára egy nehéz időszak volt. Ekkor az 1697-es protestáns többségű országgyűlés Illyés András erdélyi püspököt még távozásra tudta készíteni, s ebben a helyzetben a latin rítust is jól ismerő Oxendius 1712-ig sikerrel vezethette Illyés kérésére az erdélyi római katolikus egyházat is.³⁷ Ő szenteli fel például a mikházi kolostor templomát és harangjait is. Arra is őt kérték fel a jezsuiták, hogy a görög katolikus térítéshez szükséges román könyveket felülvizsgálja. Így gyakorlatilag mindhárom erdélyi püspökség életében fontos szerepe volt neki ekkor.³⁸ Oxendius volt az erdélyi örmény püspökség első és utolsó püspöke, utódai ugyanis vagy apostoli vikáriusok, vagy csak főesperesek voltak. Oxendius halála után az örmények a Guberniumtól kértek engedélyt, hogy az Erdélyi Örmény Nemzeti Tanácsot összehívják, s utódját megválasszák. Az engedélyt meg is kapták. 1715-ben Görgényszentimrén nem tudtak viszont megegyezni a püspök személyében, ezért úgy döntenek, hogy Rómára bízzák az új erdélyi örmény katolikus püspök személyének meghatározását. 1716-ban Róma kinevezi Budakovics Lázár szamosújvári plébánost az erdélyi örmények ideiglenes apostoli vikáriusává és főesperesévé, papszentelési joggal.³⁹ Működését alárendelik a Propaganda Fide erdélyi delegátusának. Kinevezése több örmény vezetőnek nem tetszett, ezért azt a vádat koholták ellene, hogy nem elég erélyes, s passzivitással bátorítja az ősi vallásra visszatérő disunitusokat. A vád hihetőnek tűnt, hiszen valóban voltak, akik az anyagi kérdések miatt visszatértek az ősi vallásra, még ha ehhez semmi köze se volt Budakovicsnak. Az erdélyi római katolikus püspök, Mártonffy György látva az örmények zavaros helyzetét, úgy gondolta, hogy ha Oxendiusnak joga volt a római katolikusokat vezetni, neki is joga van az örmény katolikus egyház belügyeibe beavatkozni, amíg az örmények új püspököt nem kapnak. Az örmények felháborodtak, hiszen Oxendiuszt Illyés kérte fel, Mártonffyt meg senki a „kölcson” visszaadására.⁴⁰ Mindenképp a Propaganda Fide Mártonffyt bízta meg, hogy a Budakovicsot ért vádpontokat kivizsgálja. A kivizsgálás során Mártonffy 1719-ben összehívja az örmény papságot, amely a vádak tisztázó nyilatkozat megfogalmazta. A nyilatkozatot utólag Budakovics is aláírta. A Propaganda viszont tudta, hogy Mártonffy sürgősen tartja az örmény püspökség helyreállítását, viszont a nyilatkozat azt sugallta, hogy vannak olyan problémák, amelyek miatt szükséges lenne az örmény püspök, de ezt Mártonffy elkenőzni szeretné. Ezért érkezik kivizsgálásra a mechtaristák egyik misszionáriusa, Cacciadurus Arachiel, majd Jónás sebastiai örmény püspök. Jónás jelentése után a

³⁶ Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmények története*. Kolozsvár, 2006. 271-277.

³⁷ Szongott I. 1901. 267-268.

³⁸ Gazdovits 2006. 296-319.

³⁹ Jakubinyi György (szerk.): *A romániai katolikus örmények ordináriátusa. Szamosújvár*. Kolozsvár 2001. 26-27.

⁴⁰ Szongott I. 1901. 199.

kongregáció megrója Mártonffy, az elkendőzésért (utalás az ősi vallásra való visszatérési problémák elhallgatására). Budakovics alaptalan vádolásának az eredménye, végül az lett, hogy tisztségeitől megfosztották. Helyette az erdélyi örmények főesperesévé a pápa dr. Theodorovics Mihályt nevezi ki. Mártonffy utóda, Antalfy János püspök és Theodorovics együttműködött az örmények közti viszálykodások felszámolásában. Ennek ellenére 1728-ban Antalfy megvonta Theodorovics főesperesi megbízását. Ezáltal a gyakorlatban alkalmazta az örmény katolikusokra is a püspöki szabad kinevezés latin jogát. Theodorovics idejében nagyon aktívan próbálták az örmény püspökséget restaurálni. 1758-ban Mária Terézia ki is nevezte püspöknek,⁴¹ de Róma nem erősítette meg. Mivel az örmény püspökség helyreállítása meghiúsult, Róma 1741-ben elfogadva a helyzetet, az örményeket az erdélyi püspök fennhatósága alá helyezte.⁴² Miután 1758-ban Szamosújváron létrejött a görög katolikus püspökség, az elvi lehetősége is megszűnt az itteni örmény püspökségnek, hiszen a IV. Lateráni zsinat értelmében, azonos helységben nem működhet két különböző rítusú katolikus püspökség.⁴³

Az erdélyi örmény klérus mindinkább engedett a latinizáló törekvéseknek. Például a fiatalabbaknak egyre inkább mindegy volt, hogy örmény, vagy latin misekönyvet használnak.⁴⁴ A Szentszék azonban ellenezte a latinosítást, az erdélyi örmény rítus fennmaradásában látták a lehetőséget arra, hogy a keleti (havasalföldi, moldvai és bukovinai) örmény „szakadárokat” meg lehessen téríteni. Ugyanez az elv motiválta a görög katolikusok támogatását, egyházszervezetük önállósítását akár egy görög katolikus érsekség létrehozásával is, amint a fentiekben ezt láttuk. Viszont, miközben a görög katolikusok aktívan lobbiztak a görög katolikus érsekség ügyében, az örmény papságra ez 1848-ban nem volt jellemző. A pápai óvásokkal szemben mindinkább a latinizálódás konkrét lépéseit tették meg korábban is, ekkor is. Az örmények a rítushoz tartozó naptár-kérdésben maguk szorgalmazták a módosítást: 1750-ben kérték a Gergely-naptár használatának engedélyezését, amit Róma 1758-ban meg is adott.⁴⁵ Ez mellett az örmények pragmatikus célból a böjti fegyelemben is inkább a latin rítust követték, ami rövidítette a böjti napok sorát. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az erdélyi örmények nem tisztán örmény, hanem inkább vegyes rítusúak lettek.⁴⁶ Az egyházi téren követett latinizálást párhuzamosan a magyarosodás jelensége is kísérte, illetve igényelte. Ez a gazdasági előnyök miatt fokozatosan egyre szükségesebb lett. Nem elválasztható ugyanis a gazdasági és társadalmi előnyök élvezése az erre lehetőséget nyújtó katolizálódástól.

Az örmények esetében azért is vezethetett a románok esetében már tárgyalt nemzetkép-formálódástól eltérő eredményhez a társadalmi előny, mert miközben az erdélyi románság túlnyomó része a jobbágysághoz tartozott, a rendi társadalomban mindvégig

⁴¹ Szongott I. 1901. 304.

⁴² A négy örmény plébániát egy esperes-plébánossal a gyulafehérvári püspök és a Propaganda Fide erdélyi kiküldöttén keresztül egyenesen Rómának rendeli alá. – Gazdovits 2006. 322-324.

⁴³ Az első görög katolikus püspök, Athanasie 1713-og, haláláig Gyulafehérváron lakott a püspöki székhelyen. Ioan-Giurgiu pataki püspök két év múlva kerül kinevezésre, s megkapja 1717-ben a Martinuzzi birtokot. Ez mellett jött létre 1700-ban az első örmény város, Armenopolis (Szamosújvár). Ettől északra Gerla (Kandia) faluban románok laktak. Az örmény város növekedésével a román falu a város lakónegyedévé vált, s így az ő adminisztrációjukkal is Szamosújvár foglalkozott. 1715-1717 közt Pataki Fogarason a vár templomában működött, ez volt a püspöki székhely is. Miután megkapják a Martinuzzi birtokot, Pataki szerette volna a püspöki központot Gerlara költöztetni. Az ottani templom leromboltsága sem akadályozta meg, hogy 1725-ig ott rendezze be a püspöki központot. Utóda, Ion Inocentiu Micu Klein nem akart sem Fogarason, sem Kandiában lenni, így elcserélte a Martinuzzi birtokot a balázsfalvi várra, s ott rendezte be 1736-tól a püspökséget, amelyből később érsekség lett. 1853-ban IX. Pius pápa újra létesítette a gerlai görög katolikus püspökséget, első püspöke Ioan Alexi lett. – Gazdovits 2006. 325-329.

⁴⁴ Petrowicz 1988. 197.

⁴⁵ Igaz, hogy Zorger püspök már 1733-ban erre igyekezett rávenni az örményeket. – Petrowicz 1988. 196.

⁴⁶ Gazdovits 2006. 296-319.

kirekesztettségben lehettek (akárcsak a magyar vagy más nyelvű jobbágyok), miközben a pénzügyeket rendező örménységnek nem volt mindegy a politikai jogállása gazdasági érvényesülése szempontjából. Integrálódásuk, amely magyarosodást jelentett, természetszerű szükségletként jelentkezett. Az erdélyi örmények a közvetítő kisebbség szerepét töltötték be Erdélyben, elsősorban a gazdasági életben. Miközben integrálódnak a domináns csoporthoz (magyarok), megőrzik kulturális identitásukat. A 19. század második felében kibontakozó armenizmus ideológia is csak ezt a kulturális öntudatot emelte majd ki, miközben politikailag a magyar nemzet részeként határozta meg az örménységet. Itt is érzékelhető tehát az a nemzetkép-el térés a görög katolikus románságtól, amely a politikai nemzettesthez tartozást nem tudta elfogadni. A románok esetében ennek a beilleszkedésnek több akadálya is volt, miközben az örmények korábban felismerték az ebben rejlő lehetőséget. A rítus megtartása garantálta a nyelv megtartását is, így az etnikai tudatot lehetett ápolni, miközben a vallási unió megkönnyítette a beilleszkedést a rendi társadalomba. Mivel azonban az erdélyi társadalom agrártársadalom, ők, mint kézművesek és kereskedők, idegen testet képeztek. Idegenségük gyanús volt, és félelmet keltett. A hagyományos társadalom ellenérzését az motiválta, hogy aki nem termel, az nem végez hasznos tevékenységet, tehát kizsákmányolja mások munkáját. Eleinte az örményeket bizalmatlanul fogadták. Az erdélyi kézművesek (főleg a szászok) a konkurens örményekkel szemben kifejezik neheztelésüket. A két fél panaszait folyamatosan jegyzi az erdélyi Gubernium. A konfliktusok oka a piaci szabad kereskedelem, a kocsmanyítás, a vásárjog és a legeltetés. Ideológiailag a székelység a középkori struktúrák továbbélésében látták a reményt az örményekkel szemben, akikkel nem tudnak lépést tartani a modernebb eszközök alkalmazásában, a kereskedelemben és a kézművességben. A székelyek ezért szeretnék megakadályozni a rendi társadalom széthullását. Az örmények új életformát képviseltek, másságuk megzavarta a társadalom megszokott rendjét. A székelyek, mint birtoktalan jövevényeket kezelik az örményeket. A jöttment idegen és a tősgyökeres hazafi ellenpár jelentkezik a székely beadványokban. Az elégedetlenség oka az örmények gazdasági sikere. Nem beszélhetünk tehát etnikai diszkriminációról, hanem csak a rendi társadalomban előjogokat élvezők önvédelmi, befolyásukat védő politikájáról. A kép változása a 19. század közepétől érzékelhető: az örmények, mint hasznos polgárok jelennek meg. Orbán Balázs leírása ezt emeli ki: megteszik, amire képtelen volt az erdélyi lakosság. A változás oka az örmények zártságának bomlása és a meginduló asszimilációs folyamat mellett, hogy a reformkori liberális nemesség az örményekben szövetségest lát a nem létező polgárság pótlására. A magyaroknak is jól jött az örmények asszimilációja, mert ezzel növelhették a létszámukat, amellyel Erdélyben kisebbséget képviseltek.⁴⁷ Az örmény gazdasági integrációt Bécs támogatta, kiváltságaik kiharcolásával viszont az örmények megkerülték az országgyűlést. Miközben korábban sorozatosan összeütköztek a székelyekkel, és gyarapodásukat a nemesség is ellenségesen figyelte, honosításukat az erdélyi országgyűlés 1840-ben már megszavazta.⁴⁸ A teljes jogú állampolgárságot 1848-ban⁴⁹ nyerték el.⁵⁰ Ekkor

⁴⁷ Pál Judit: *Az örmények integrálódása és az örménykép változásai Erdélyben a 18-19. században*. In. Őze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. II. Piliscsaba 2007. 77-85.

⁴⁸ Az erzsébetvárosi beadvány 1868-ban viszont azt állítja, hogy a az 1791-es erdélyi országgyűlés 61. törvénycikke a magyar nemzethez tartozónak deklarálta az örményeket. – Szongott I. 1901. 332. Ávedik Lukács viszont rámutat, hogy 1791-ben az erzsébetvárosi és szamosújvári képviselők kérték az országgyűléstől a honfűsítést. A székely képviselők sérelmesnek találták a kérést, de Kolozsvár, Gyulafehérvár és Marosvásárhely képviselői feltételekhez kötve hozzájárultak a kéréshez. Az országgyűlés szabad királyi városként elfogadja őket, anélkül hogy negyedik nemzetet képeznének. – Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája. Szamosújvár*, 1896. (hasonmás kiadás, Bp. 2004.) 189-194. A két város révén tehát már ekkor a magyar rendi nemzet kebelébe kerültek beiktatásra. – Pál 2007. 86.

⁴⁹ 1889-ben a szamosújvári polgármester is kiemeli, hogy 1848-ban olvadt a hazai örménység a magyar nemzetbe, örökre. – Pál 2007. 92-93.

⁵⁰ Szalmási Pál: *Örmények*. In. Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. Bp. 2008. 441-444.

az osztrák kormány szívesen hozzájárult volna az örmény püspökség visszaállításához, de az örmények nem akarták hazafiúságuk árán püspökké tenni Lukácsi Kristófot, aki személyesen visszautasította az ajánlatot.⁵¹

Az örmény klerikusok ekkor nem is tiltakoznak a latin püspök joghatóságának gyakorlása ellen. Teljesen természetesnek tekintették, hogy Kovács Miklós püspök erősítse meg a helyi választás eredményeként felterjesztett plébánosok személyét.⁵² Még akkor is engedelmessé válnak, amikor a püspök a helyi választást visszautasítja. Például P. Amberboy Mózes (1840-1841) velencei mechtarista atyát hiába akarta a gyergyószentmiklósi közösség plébánosnak, Kovács Miklós püspök nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy szerzetes nem lehet plébános. 1848-ban a szamosújvári örmény katolikus papság jelzi, hogy a püspök ugyan összehívta a katolikus Státusgyűlést, amelyre minden kerület esperese, s ennek meg nem jelenhetése esetén a jegyzője kell megjelenjen, illetve egy egyházi és egy világi követet is választanak a kerületek. A kerületi esperes viszont öregsége miatt nem mehet el, ami komoly szomorúságot eredményezett az örmény papságnak, kik *„Excellenciád bölcs kormánya alatt mint egy össze olvadtak a tisztelt magyar papsággal, de különöztek szertartásunk és némely külviszonyainkra nézt.”* Ezért is fájlalják, hogy a Státusgyűlésen nem lesznek képviselve. A püspök válaszlevelében kiemeli, hogy külön papi gyűlésben lesznek a zsinati pontok megtárgyalva, amint ezt a zsinatot és a Státusgyűlést meghirdető körlevelében jelezte. *„A Katolikus Státus Gyűlésre ha nem is jöhet el a szamosújvári esperes és plébános, miután a kerületi jegyző s egy egyházi és egy világi képviselő itt lesz, s azon kívül a szamosújvári főbíró is meghívatott, nem lesz szükség örmény szertartású papságot képviselni, de a zsinati Gyűlésen sem! hol az említett két papi egyén a kerület részéről jelen fog lenni. Azonban ha mégis a szamosújvári örmény papságnak a zsinati pontokra vonatkozólag valami különös feljelentése lenne és az esperesek ugyan meg nem jelenhetné, ugyan ezt adják be írásba.”*⁵³ A zsinati jegyzőkönyvbe feljegyzik hogy Gajzágó Kristóf esperes valóban távol is maradt a tárgyalásoktól, viszont a tárgyalások megkezdése előtt a jelenlevők nem felejtenek el reflektálni arra, hogy az örmény képviselők ugyan távol vannak, de beadványukat tárgyalni kell. A zsinati beadványukban az aláíró szamosújvári plébános és segédlelkészei⁵⁴ három alapvető kéréssel fordultak a zsinaton egybegyűltekhez. Első kérésükben rámutatnak, hogy saját főpásztorral nem rendelkezve, *„az Erdélyi Romai Katholika Magyar Egyházzal mintegy összeolvadva, annak latin szertartású Főpásztorát atyánknak minket pedig hű fiainak nevezhetünk”*, de mégsem részesülnek egyenlő bánásmódban a latin szertartású egyházmegyei papsággal. *„Mi az Erdélyi Püspök minden parancsainak hű teljesítése s minden megyei terhek viselete után is, az Erdélyi Magyar Egyház javaiból talán nem egyaránt részesítettünk; – értjük itt s egyedül azon terhelő pontot, mely nehezült vállainkra a főllesztetetés küszöbén álló napokban, midőn is a latin szertartású Főpásztorunk által egyszerűen és hidegen arra utasítottunk, miszerint a püspöki kezek reánk leendő tétele végett a szükséges titulust ne tőle Atyánktól s főnökünktől, hanem mástól kérnénk, s mintegy koldulnánk, és zörgettünk hol opurtune hol importune, nyertünk is utoljára, mert ezt nélkülözni nem lehetett, s nyertünk főleg azért, mert a felebaráti szeretet nemes érzetétől átmelegült emberbarátok által Isten ügyünkre atyailag letekintett, s kérelmünket a kegyelemtől átitelt jószívűek által meghalgattatá”*. Ezért elvárják, hogy *„leendő papjainkat az erdély megyei Püspöktől adandó titulussal ellátatni, minket*

⁵¹ Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab[ad] kir[ályi] város monográfiája. 1700-1900.* III. kötet. A Magyar-örmény metropolisz. Szamosújvár 1901. 48.

⁵² Például Gajzágó Kristóf szamosújvári plébánost 1839-ben erősítette meg. Szongott I. 1901. 388.

⁵³ Gyulafehérvári Érseki és Székeskáptalani Levéltár (GYÉFKL). Fond: Püspöki Iratok (PI). PI 389 d. 10. cs. 1088/1848: 1848. augusztus 19.

⁵⁴ Gajzágó Kristóf plébános, Korbuly János, Lengyel Gergely, Kopár Simon, Csákány Adeodat, Mártonffy Antal és Papp Tivadar segédlelkészek – GYÉFKL Fond: Egyházmegyei Zsinatok. d. I. 1/e. 1085/1848. *A szamosújvári örmény szertartású papságnak az erdély-megyei zsinathoz beadott, s a zsinati jegyzőkönyvben a 10, alatt az első ülésben tárgyalt kérelme.* Szamosújvár, 1848. augusztus 26.

pedig már áldozárokat jöltevőink a bizontalan jövőndő patrimonium s jótállások gyámsága alól felmenteteknek nyilvánítani”. Következő kérésükben kifejtik, hogy ugyan ők is hozzájárulnak az elaggott papok nyugdíjalapjához, de öregségükben ebből nem részesülnek. Ezért kérik, hogy ily irányban is döntés szülessen, amely orvosolja a jelenleg megoldásra váró helyzetet. Harmadik kérésükben papjelöltjeiknek az egyházmegyei szemináriumba való felvételét igénylik. Kérésüket azzal is alátámasztják, hogy részükről is történt ezen intézmény javára anyagi hozzájárulás: „*elődeink a megyei papnevelde alapítványa gyarapítására kitünőleg működtek – de más részről mivel az elfeledhetetlen jóemlékű Karácsonyi Emmanuel Úr által a Károly Fejérvári neveldébe örményszertartású papnevelésre hagyományozott alapítvány.*” Az örmény papok beadványait a zsinaton jelenlevők jogosnak tartották, s azokat el is fogadták. Az örmény klérus beadványában tehát az integrálódás fokozását kérte. A szabadságharc ideje alatt a megfogalmazott egybeolvadás a magyar klérussal abból is érzékelhető, hogy a megtorlás során a római katolikus papsághoz hasonlóan az örmény katolikus papság sem kerülte el meghurcoltatást. Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplánt 1849. szeptember 15-én vitték katonai kísérettel Erzsébetvárosra, majd onnan Szebenbe. Hazafias szónoklataiért komáromi várfogságot kap.⁵⁵ Az örmény közösség lelki ellátását ekkor biztosítani lehetett, hiszen a plébános, Merza Antal „*valamint az egész forradalmi üdőkben úgy most is csendesen vagyon megyéjével együtt, buzgón víve el hívatásánál fogva tartozott kötelességét*” – jelenti a ditrói plébános. Keresztes Márton, az 1814-ben Szamosújvárt született örmény szertartású pap, udvarhelyi tanár részt vett az agyagfalvi gyűlésen. A magyar szabadságharcra és forradalomra való szimpatizálása és tevékeny szervező munkája miatt 1849-ben börtönre ítélik, de ő elbujdosik. 1858-ban királyi kegyelmet kap, viszont, utána is csak lelkigyakorlatokat tarthat.

Az 1848/49-es események tehát alapvető fontosságúak voltak Erdély mindhárom katolikus rítusa számára. Miközben a görög katolikus románságnak a nemzeti öntudata ekkor erősödik, sikerül megfogalmazniuk és támogatást is szerezniük arra, hogy egyházszerkezetük önállósodhasson a későbbiekben létrejövő görög-katolikus érsekség által. Javasolt retorikájukat nem csak az esztergomi érseki szék fogadta el, hanem Róma is támogatta az ortodoxiában történhető további térnyerés reményében. Ezzel szemben az örménység korábbi asszimilációs törekvéseinek és az erdélyi püspökök rájuk történő joghatóság-kiterjesztésének eredményeként ekkor a kulturális autonómiát leszámítva a teljes integrálódás mellett döntenek, s a későbbiekben sem tagadják meg 1848 örökségét.

Jó látható, hogy a három rítus közül a szabadságharc ideje alatt a római katolikus és az örmény katolikus a forradalom támogatója lett, a forradalmi kormány ezért végig megelégedett azzal, hogy lojalitásukat, népet lelkesítő tevékenységüket közvetlen utasításokkal biztosítsa. Esetükben nem tartották fontosnak belső problémáik rendezését, sőt az utasítások elküldésénél még az egyházi hierarchikus hivatali út betartását sem. A görög katolikus egyház önállóságának erősítésére az elmaradt nemzeti zsinat miatt nem kerülhetett sor, ami az erdélyi román görög katolikusok⁵⁶ esetében az ellenforradalom szolgálatába való sodródásban játszott szerepet.

⁵⁵ „*A mi pedig az örmény szertartáson levő segéd lelkészt illeti, őtőt szépiteni és menteni semmiben se lehet, mert korlátlan szavait tényeit és kiborulásait mindenki tudja és beszéli*” – GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek.*

⁵⁶ Nem minden görög katolikus közösség esetében volt ez így. Releváns ellenpélda a munkácsi görög katolikus egyházmegye, amelynek püspöke elkötelezett szabadságharc-párti volt. Popovics Bazil egyházmegyes püspök a szabadságharc leverése után felfüggesztésre került, egyházmegyéje exponáltan hazafias magatartást tanúsított 1848-49-ben. Bendász 1997.